

Karma u Theravada Budizmu

Križevac, Ivan

Undergraduate thesis / Završni rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:536728>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-01**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet u Osijeku

Preddiplomski studij Engleskog jezika i književnosti i Filozofije

Ivan Križevac

Karma u Theravada Budizmu

Završni rad

Mentor: izv. prof. dr. sc. Željko Senković

Osijek, 2017.

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet u Osijeku

Odsjek za filozofiju

Preddiplomski studij Engleskog jezika i književnosti i Filozofije

Ivan Križevac

Karma u Theravada Budizmu

Završni rad

Humanističke znanosti, filozofija, povijest filozofije

Mentor: izv. prof. dr. sc. Željko Senković

Osijek, 2017.

Sažetak:

Razumijevanje jednog dijela budističke filozofije zahtjeva razumijevanje cjeline. Osnova budističkog nauka su Četiri Plemenite Istine: Dukkha, Samudaya, Nirodha i Magga. Jedan od temeljnih termina budističke filozofije je dukkha, riječ koja se uobičajeno prevodi kao patnja. Sve stvari su prolazne i žudnja za njima izaziva dukkhu. Riječ karma znači akcija ili radnja i u širem značenju označava voljne radnje, a njezini rezultati nazivaju se plodovima karme. Volja je jedan od pet sastojaka ili agregata bića, koji uzrokuje karmičke radnje i izjednačava se s karmom. Budizam ne priznaje postojanje jastva, atmana, i doktrina njegovog odbacivanja naziva se anatta. Ono što nastavlja egzistenciju nakon smrti tijela je žeđ za osjetilnim iskustvima, preporadanjem i nestajanjem, koja se izjednačava sa karmom. Ta žeđ uzrokuje ponovno rađanje odnosno reinkarnaciju, i jedan je od glavnih uzroka dukkhe. Jedino spasenje od dukkhe leži u nirvani, gašenju žeđi, koja dovodi do prestanka reinkarnacije. Nirvana se postiže slijedeći plemeniti osmerostruki put, čije slijedenje razvija suosjećanje i mudrost, kako bi se čovjek mogao osloboditi žeđi za prolaznim stvarima i time osloboditi patnje.

Ključne riječi: Karma, budizam, dukkha, theravada, anatta, Buda, nirvana

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Četiri plemenite istine	2
2.1 Dukkha	2
2.2 Samudaya	3
2.3 Nirodha	4
2.4 Magga	4
3. Karma	6
3.1 Karma i dukkha	6
3.2 Nositelj karme	7
3.3 Nirvana	11
3.4 Dobra i loša karma	12
4. Zaključak	15
5. Literatura	16

1. Uvod

U diskursu zapadne filozofije prema istočnoj *karma* je pojam koji predstavlja svojevrstan ulaz u budističku misao kroz njezin etički nauk. Budistički nauk je ustrojen na takav način da jedan tekst objašnjava drugi, ili da sagledava različite aspekte nauka čak i onda kada su ti aspekti naizgled kontradiktorni, što dovodi do nužnog sagledavanja cjeline kako bi se postiglo razumjevanje pojedinačnog nauka.¹ Stoga je potrebno objasniti i druge elemente budističkog nauka kako bi se objasnio termin *karma*.

Theravada škola smatra se najstarijom škola budizma, danas još dominantna na Šri Lanki, Burmi, Tajlandu i Laosu, a njezino ime znači »učenje starih«. ² Zbog svoje starosti, Theravada škola nudi najosnovnije preglede budističkog nauka, što omogućuje uvodno razumijevanje Budizma bez dodataka iz raznih drugih filozofija i religija. Ipak, korisno je preuzeti i poglede drugih škola u razumjevanju budističkog razmišljanja ako ti pogledi nisu u sukobu s osnovnom eksplikacijom Theravada škole, radi lakšeg razumijevanja osnovi Budizma oko kojih postoji opće slaganje.

U ovom radu izložiti ću osnovne pojmove koji barata budistička filozofija, opisati termin *karma* i objasniti kako se *karma* uklapa u širi kontekst budističkog nauka.

¹ Vidi Carol S. Anderson, *Pain and its ending: The Four Noble truths in the Theravada Buddhist Canon*, (New York: Routledge, 2013) str. 86

² Vidi Valpola Rahula, *Čemu je Buda Podučavao*, preveo Branislav Kovačević (Theravada budističko društvo "Srednji put", 2000) str. 165.

2. Četiri plemenite istine

2.1 Dukkha

Polazni pojam budističke etičke misli je *dukkha*, prva plemenita istina Budizma. Ovaj pojam se često prevodi kao patnja, no problem ovoga prijevoda je u tome što se život karakterizira kao *dukkha*, i time se ostavlja dojam da budizam gleda na život samo kao na patnju, što nije točno.³ Riječ *dukkha* više označava nestalnost, ili nesavršenost, kako nas izvješćuje Walpola Rahula u svom djelu *Čemu je Buda Podučavao*: »Prihvaćeno je da pojam *dukkha* u prvoj plemenitoj istini sadrži, sasvim očigledno, uobičajeno značenje “patnje”, ali sem toga uključuje dublje ideje kao što su “nesavršenost”, “nestalnost”, “ispražnjenost”, “nesušastvenost”.«⁴

Premda je očekivano da se pod takvim pojmom shvate samo neugodna stanja, poput boli, Buda uključuje sve oblike sreće pod *dukkhu*: »Buda ne odbacuje sreću u životu kada kaže da postoji patnja. Naprotiv, on priznaje različite oblike sreće, materijalne i duhovne, za laičke sledbenike, kao i za zaređene.[...] Ali sve su one uključene u *dukkhu*.«⁵

Poveznica između standardnog prijevoda *dukkhe* kao patnje i njezinog šireg značenja koje uključuje i zadovoljstvo i sreću. Walpola Rahula to objašnjava preko susreta sa privlačnom osobom, odnosno, da ako susretnemo privlačnu osobu, doživljavamo užitak, no prije ili kasnije prestat ćemo ju susretati, i to će nam stvoriti patnju.⁶ Ako nismo privučeni toj osobi, ako nismo vezani za nju, tada smo slobodni od patnje.⁷

Činjenica je života da je čovjek stalno nečemu privučen, bio to novac, tjelesni užitak, želja za počastima ili nešto drugo. Budizam ističe da su sve stvari u svijetu prolazne, i da je sve što pruža užitak prolazno, i upravo tu leži izvor *dukkhe*. Budističko opisivanje života kao *dukkhe* stoga može izgledati kao pesimističan odnos spram svijeta i života. No Buda je uvijek imao optimističan pristup životu, i odbacivao melankoličan pristup životu, pa je čak tvrdio da je ushićenje jedan od faktora prosvjetljenja: »Budizam je sušta suprotnost melanholičnom, žalobnom, pokajničkom i sumornom stavu uma za koji se pretpostavlja daje posledica uvida u istinu. Sa druge strane, interesantno je ovde se podsetiti da je ushićenje (*piti*) jedan od

³ Vidi Rahula, *Čemu je Buda Podučavao*, str. 25

⁴ Isto. / Isto, str. 26

⁵ Isto. / Isto, str. 26-27

⁶ Vidi Isto. / Isto, str. 27

⁷ Vidi Isto. / Isto, str. 28

“faktora prosvetljenja”(bojjhanga), osnovnih kvaliteta koje treba negovati da bi se dostigla nirvana.«⁸

2.2 Samudaya

Druga Plemenita Istina je *samudaya*, odnosno nastanak *dukkhe*. Patnja nastaje zbog žeđi, ili žudnje za nečim. Žeđ ima više oblika, odnosno predmeta žudnje:

»"Upravo ta 'žeđ' (želja, tanha) uzrokuje novu egzistenciju i novo rođenje (ponobhavika) i povezana je sa pohlepom ispunjenom strašću (nandiragasahagata) i sve nova ushićenja nalazi sad tu, sad tamo (tatratatrabhinandini), a zove se (1) žeđ za čulnim uživanjima (kamatanha), (2) žeđ za egzistencijom i ponovnim rođenjem (bhava-tanha) i (3) žeđ za nepostojanjem (samoponištavanjem; vibhava-tanha)" Ta 'žeđ', želja, pohlepa, žudnja, koja se manifestuje na najrazličitije načine, uzrok je nastanka svih oblika patnje i kontinuiteta bića. [1]«⁹

Walpola Rahula naglašava da žeđ, ili *tanha* nije prvi uzrok u metafizičkom smislu. Budizam odbacuje počelo koje bi služilo kao prvi uzrok u bilo kojem smislu, pa i u ontološkom:

»No, nju ne treba uzimati kao prvi uzrok, jer prema budizmu ne postoji prvi uzrok, sve je relativno i međuzavisno. Čak i ta 'žeđ', tanha, koja se smatra uzrokom ili izvorom *dukkhe*, zavisi u svome nastanku (*samudaya*) od nečeg drugog, a to je osećanje (*vedana*), a osećaj nastaje zahvaljujući kontaktu (*phassa*) i tako dalje se nastavlja krug poznat kao uslovljenost nastanka (*paticca-sarnuppada*), o čemu ćemo kasnije govoriti.«¹⁰

Teorija međuovisnosti svih sastojaka bića i bića općenito bez da se utemeljuje samouzročnost ili vanjska uzročnost je jedan od razloga zašto se budizam naziva »srednjim putem«.¹¹

Budizam odbacuje oba ekstrema i nalazi balans u međupovezanosti uzroka, akcija i njihovih reakcija.

Jedini način da se zaustavi krug umiranja i preporađanja i da čovjek dostigne prestanak *dukkhe* je da se oslobodi od žeđi: »Sve dok postoji "žeđ" da se bude i da se postaje, održava

⁸ Isto. / Isto, str. 37

⁹ Isto. / Isto, str. 39

¹⁰ Isto. / Isto, Ibid. str. 39

¹¹ Vidi Carl Olson, *The Different Paths of Buddhism: A Narrative-Historical Introduction*, (New Jersey: Rutgers University Press, 2005) str. 45

se kružni tok preporađanja (samsara). Njega je moguće zaustaviti jedino kada mu pokretačka sila, ta “žed”, presahne zahvaljujući mudrosti koja sagleda Stvarnost, Istinu, nirvanu.«¹²

2.3 Nirodha

Treća plemenita istina, *nirodha*, označava izbavljenje, oslobođenje od patnje. Ovom istinom Buda prenosi mogućnost izbavljenja od *dukkhe*. To je krajnji cilj Budizma, kao i ono što pruža nadu da nestalnost *dukkhe* nije jedino čemu se čovjek može nadati. »Da bismo eliminisali *dukkhu* moramo eliminisati glavni koren *dukkhe*, a to je “žed” (*tanha*), kao što smo to već videli. Tako je nirvana takođe poznata pod nazivom *tanhakkhaya*, “iskorenjivanje žedi”.«¹³

Nirvana je koncept koji se ne može direktno opisati jezikom.¹⁴ *Nirvana* se često opisuje sa negativnim riječima, odnosno što ona nije ili čega je prestanak, kao na primjer nestanak *žedi*, no to ne znači da je *Nirvana* sama po sebi negativan pojam, već samo odsutstvo određenih karakteristika kao što je *žed*.¹⁵

Nirvana se također karakterizira kao ultimativna istina, odnosno poimanje apsolutne istine. Ta istina je sveukupan nauk budizma, ponajviše nepostojanost *atmana* i prolaznost svijeta: »Prema budizmu, apsolutna istina je da nema ničeg apsolutnog na svetu, da je sve relativno, uslovljeno i prolazno, da ne postoji nepromenljiva, trajna, apsolutna supstanca zvana sopstvo, duša ili atman, bilo unutra, bilo spolja.«¹⁶

Uloga razumjevanja je neizmijerna u budističkom nauku. Cilj Budizma je oslobođenje od *dukkhe*, a to se ne može postići bez shvaćanja svijeta onakvim kakav on jest: »Shvatanje te istine, tj. sagledavanje stvari onakvim kakve one jesu (*yathabhutam*) bez iluzija ili neznanja (*avijja*), jeste iskorenjivanje želje, “žedi” (*tanhakkhaya*), i prestanak (*nirodha*) *dukkhe*, a to je nirvana.«¹⁷

2.4 Magga

Četvrta plemenita istina je *Magga*, odnosno put što vodi do iskorjenjivanja *dukkhe*. Taj put je srednji put između dva ekstrema, koje Buda odbacuje na temelju vlastita iskustva sa oba puta: »On je poznat kao “srednji put” (*majjhima patipada*), zato što izbegava dva

¹² Rahula, *Čemu je Buda Podučavao*, str. 44

¹³ Isto. / Isto, str. 45

¹⁴ Vidi Isto. / Isto, str. 45

¹⁵ Isto. / Isto, str. 46-47

¹⁶ Isto. / Isto, str. 49

¹⁷ Isto. / Isto, Ibid.

ekstrema: jedan je traganje za srećom kroz zadovoljstva čula i ono je “nisko, prostačko, svojstveno prostim ljudima”; drugi ekstrem je traganje za srećom kroz samoumravljanje putem različitih oblika asketizma, i on je “bolan, bezvredan i nekoristan”.«¹⁸

Srednji put nekad se naziva i plemeniti osmerostruki put, jer se sastoji od 8 kategorija: ispravno razumijevanje, ispravna misao, ispravan govor, ispravno djelovanje, ispravno življenje, ispravan napor, ispravna pažnje i ispravna koncentracija.¹⁹ Cilj osmerostrukog puta je razvijanje dvije kvalitete koje su od neizmjerne važnosti, suosjećanje i mudrost.²⁰ Praćenjem osmerostrukog puta razvijaju se te dvije kvalitete, koje mogu dovesti do nirvane. Po Budizmu bitna je ispravnost na svakoj razini bića, i onoj djelatnoj i mentalnoj. Nije moguće dosegnuti nirvanu samo preko djelovanja, potrebno je to razumijevanje razviti i preko samog razumijevanja. Također je potrebno razumjeti zašto se djeluje kako bi se doseglo znanje koje nije samo intelektualno, nego jest istinsko razumijevanje:

»Prema budizmu, postoje dve vrste razumevanja: ono što mi najčešće nazivamo razumevanjem je zapravo znanje, nagomilano sećanje, jedno intelektualno shvatanje predmeta u skladu saizvesnim već usvojenim pojmovima. To se naziva “znanjem uskladu sa” (anubodha). Ono nije naročito produbljeno. Pravo razumevanje se naziva “pronicanjem” (pativedha), sagledavanjem stvari u njihovoj pravoj prirodi, bez imena i pojma. Ovo pronicanje moguće je jedino kada je um oslobođen svih nečistoća i potpuno razvijen putem meditacije.«²¹

Dakle, za Budizam je potrebno shvatiti istinsko stanje stvari. Velike svjetske religije traže vjeru, pa makar slijepu, i čvrsto pridržavanje pravila te religije. Walpola Rahula opisuje kako je jedna od pet prepreka na putu prema nirvani sumnja, no to nije poziv na slijepo vjerovanje, već poziv na razumijevanje, kao što i nedoumica pri rješavanju matematičkog problema prepreka ka njegovom rješavanju.²²

¹⁸ Isto. / Isto, str. 55

¹⁹ Vidi Isto. / Isto, Ibid.

²⁰ Vidi Isto. / Isto, str. 56

²¹ Isto. / Isto, str. 60

²² Vidi Isto. / Isto, str. 13

3. Karma

3.1 Karma i dukkha

Riječ *karma*, ili na pali jeziku *kamma*, znači radnja ili akcija.²³ Izraz je u budizmu preuzet iz hinduizma, no lišen je ritualističnog pristupa kroz vjerske obrede, koje je Buda uvijek izbjegavao.²⁴ Ova riječ, toliko rasprostranjena u modernom diskursu o istočnjačkoj etici i izvan budizma, često se upotrebljava u smislu »božje kazne«²⁵, nadnaravne sile koja kažnjava zla djela, a nagrađuje dobra. Već na površnom razumjeivanju tog termina taj pogled se pokazuje kao netočan. Karma označava samo radnju, ne i njezine posljedice, koje se označavaju kao »plodovi karme«.²⁶

Karma je jedan od četiri uzroka ili hrane bića. Ti uzroci su: »(1) obična, materijalna hrana (kabalinkarahara), (2) kontakt naših organa čula (uključujući um) sa spoljašnjim svetom (phassahara), (3) svest (vinnanahara) i (4) izrazi volje (manosancetanahara).«²⁷ Karma je četvrti uzrok odnosno izraz volje, ona se poistovjećuje sa žeđi za raznim stvarima, što dovodi do nastajanja *dukkhe*: »Tako termini “žeđ”, “volja”, “izraz volje” i “karma” svi označavaju istu stvar: označavaju želju, volju da se bude, postoji, reinkarnira, da se bude sve veći, da se sakupi sve više.«²⁸

Ta žeđ ili volja je jedan od pet sastojaka koje tvore svako živo biće. Ti sastojci su materija, osjećanja, opažaji, izrazi volje i svijest.²⁹ Stoga, karma je također jedan od pet sastojaka bića, kako nas izvješćuje Rahula:

»Četvrti sastojak su izrazi volje [14] (samkharakkhandha). U ovu grupu uključene su sve voljne aktivnosti, i dobre i loše. Ono što je najšire poznato kao karma (ili kanuna) spada u ovu grupu. Ovde bi se trebalo prisjetiti Budine definicije karme: “O monasi, volja (cetana) jeste ta koju nazivam karmom. Poželevši nešto, čovek deluje putem tela, govora ili uma.”«³⁰

S obzirom da je karma jedan od pet sastojaka koje čine biće, to znači da ono što dovodi do nastajanja *dukkhe* je i samo prolazno i nudi mogućnost svog dokidanja, jer sve što

²³ Vidi Isto. / Isto, str. 41

²⁴ Vidi Čedomil Veljačić, *Budizam*, (Beograd: KTRZ Opus, 1990) str. 60

²⁵ Vidi Rahula, *Čemu je Buda Podučavao*, str. 42

²⁶ Vidi Isto. / Isto, str. 41

²⁷ Isto. / Isto, str. 40

²⁸ Isto. / Isto, str. 40-41

²⁹ Vidi Isto. / Isto, str. 29-31

³⁰ Isto. / Isto, str. 31

je nastalo će na kraju i nestati.³¹ Po tome karma prestaje biti nešto što nužno i vječno veže ljude za ovaj svijet, u neprekidan niz rađanja i umiranja, i postaje mogućnost oslobođenja. U mogućnosti oslobođenja leži nada i optimističan stav budizma, jer čovjek nije osuđen na vječnu patnju. Ono što je bitno napomenuti je da žeđ ne označava samo tjelesne užitke, nego i privrženost idejama i mislima. Žeđ uključuje privrženost svim stvarima, uključujući i apstraktne i nestvarne stvari: »Ovde pojam “žeđ” ne uključuje u sebe samo želju i privrženost čulnim zadovoljstvima, bogatstvu i moći, već isto tako želju i privrženost idejama, idealima, stanovištima, teorijama, pojmovima i verovanjima (dhamma-tanha).«³²

3.2 Nositelj karme

Terminologija i suptilnosti budističkog nauka izazivaju različita tumačenja od samog početka budističke filozofije. Već u djelu *Katthavatthu*, kako nas izvješćuje James P. McDermott, koje je uvršteno u Pali kanon, zabilježena debata o karmi koja pokazuje rane nesuglasice oko budističke filozofije kao i razvitak tog termina.³³ Grupa budista pod imenom *puggalavadini* raspravljala se sa theravada školom, i tvrdila je da postoji nekakva osoba, odnosno *puggala*, koja nastavlja od jednog trenutka do drugog, pa onda iz jednog života u idući.³⁴

S obzirom da je reinkarnacija dio budističkog nauka, prirodno se postavlja pitanje što prelazi iz jednog života u drugi ako ne postoji *atman*. Zbunjenost i rasprave između ranih budističkih škola su sasvim razumljive, s obzirom da se čini nužnim da postoji nositelj posljedica moralnih radnji. Odgovor na to pitanje leži u žeđi, želji za životom i stvarima, upravo onoj koja dovodi do stvaranja *dukkhe*. Žeđ je ono što nastavlja iz jednog trenutka u drugi, prelazi iz jednog života u drugi. Žeđ je neprekinuti niz koji se stalno nastavlja:

»Volja, želja, žeđ da se postoji, da se traje, da se postaje sve više, ogromna je sila što pokreće čitave živote, čitave egzistencije, čitav svet. To je najveća sila, najveća energija na svetu. Prema budizmu, ta sila ne prestaje sa prestankom funkcionisanja tela, odnosno smrću; ona nastavlja da se manifestuje u drugom obliku, izazivajući novu egzistenciju, odnosno ono što nazivamo reinkarnacijom.«³⁵

³¹ Vidi Isto. / Isto, str. 41

³² Isto. / Isto, str. 40

³³ Vidi James P. McDermott, »The Kathavatthu Kamma Debates«, *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 95, No. 3 (Jul - Sep., 1975) str. 424-433, na str. 424

³⁴ Vidi McDermott, »The Kathavatthu Kamma Debates«, str. 425

³⁵ Rahula, *Čemu je Buda Podučavao*, str. 42

Žeđ je ono što nastavlja postojati u svim bićima. Buda negira postojanje istinskog jastva, koje se naziva *atman*³⁶, i vidi slijed više života kao i pojedinačni život kao lanac uzroka i posljedica:

»Pošto nema trajne, nepromenljive suštine, ništa ne prelazi iz jednog u drugi trenutak. Tako, sasvim očigledno, ništa trajno ili nepromenljivo ne može preći ili transmigrirati iz jednog života u sledeći. Jedna stvar nestaje, uslovljavajući nastajanje naredne u tom sledu uzroka i posledica. U njima nema nepromenljive suštine. Iza njih ne ostaje bilo šta što bi se moglo nazvati trajnim sopstvom (*atman*), individualitetom, ili nečega što bi se zaista moglo nazvati “ja”.«³⁷

Budizam smatra da je ideja jastva štetna. Zbog ideje da postoji nekakvo »ja« dolazi do taštine, pohlepe i ostalih negativnih poriva. Javljaju se porivi za samozaštitu i samoočuvanje³⁸ koji učvršćuju žeđ za stvarima. Rahula izlaže štetnost jastva i da dovodi do svih zala u svijetu na sljedeći način:

»Prema Budinom učenju, ideja sopstva jeste jedno izmišljeno, lažno verovanje, koje nema nikakvog uporišta u stvarnosti i stvara pogubne misli vezane za “ja” i “moje”; sebičnu želju, pohlepu, vezanost, mržnju, zlovolju, taštinu, samoljublje, egoizam i druga prljanja, mentalne nečistoće i probleme. Ovo je izvor svih nevolja u svetu, od sukoba pojedinaca do ratova između naroda. Ukratko, izvor svakodnevnog zla u svetu mogao bi se pronaći u ovom pogrešnom shvatanju.«³⁹

Čedomil Veljačić također naznačava da je nosioc moralne odgovornosti sam proces koji je kontinuum dozrijevanja plodova *karme*.⁴⁰ Krug umiranja i rađanja Veljačić objašnjava kao biološki ciklus u kojem vlada svrhovitost uzročnosti, no ne Newtonovskog mehaničkog kauzaliteta već svrhovitost uzročnosti.⁴¹ Veljačićevu interpretaciju *karme* možemo sažeti kao proces razvitka kroz plodove karme, kao biološki proces koji se proteže kroz više života, koji na kraju dolazi do iščezavanja dukkhe i žeđi za životom bez transcendencija zbivanja u

³⁶ Vidi Isto. / Isto, str. 32

³⁷ Isto. / Isto, str. 43

³⁸ Isto. / Isto, str. 63

³⁹ Isto. / Isto, Ibid.

⁴⁰ Vidi Veljačić, *Budizam*, str. 83

⁴¹ Vidi Isto. / Isto, str. 83

zatvorenom krugu života⁴², gdje *karma* i njezini plodovi služe kao poticaj za daljnji razvitak čovjeka.

Ideja da ne postoji jastvo, iskonsko »Ja« pojedinca, u budizmu se naziva *anatta*, što je doslovna negacija riječi *atta* ili »Ja«, drugim riječima *annatta* znači »ne-ja«.⁴³ Nijedan od pet sastojaka nije jastvo. Richard F. Gombrich to naglašava na slijedeći način: » Svaki [od pet sastojaka] zauzvrat nije jastvo, jer je nestalan i na kraju nije zadovoljavajuć. Moramo se sjetiti da je vječna nepromjenljivost bitna za brahmanski koncept duše. Budući da je ta analiza osobe u tjelesne i mentalne komponente trebala biti iscrpna, pokazuje da nema duše ili jastva kao zasebnog entiteta.«⁴⁴ Gombrich napominje da je Budin sukob s vedantičkom tradicijom Hinduizma dublji nego što se isprva čini, da on nije samo odbacio ideju da je *atman* odnosno duša postojan, nego da je uopće krivo pitati o njegovom postojanju, te da je pravo pitanje kako se osloboditi *dukkhe*.⁴⁵

Walpola Rahula naglašava Budin stav da su metafizička pitanja koja ne pridonose oslobođenju od *dukkhe* nebitna: »Buda nije mario za diskusiju o nevažnim metafizičkim pitanjima koja su čisto spekulativna i stvaraju veštačke probleme. Smatrao ih je "šumom ubedenja".«⁴⁶ Buda je uspoređivan s liječnikom, koji vrši dijagnozu problema i daje lijek oboljelom.⁴⁷ Rahula prenosi sutru u kojoj vidimo takvu metaforu. Budin učenik, Malunkyaputa, zahtjeva od Bude odgovor na niz metafizičkih pitanja.⁴⁸ gdje mu Buda odgovara da ako čovjek pogođen strijelom dođe liječniku, unsrećnom će biti posve svejedno od čega je napravljena strijela ili tko ju je ispucao, te samo želi izlječenje:

» Ne dam da mi tu strelu izvadite sve dok ne saznam ko me je ranio; je li to bio kšatrija (pripadnik kaste ratnika) ili braman (pripadnik kaste sveštenika) ili vaišja (pripadnik kaste trgovaca i zemljoradnika) ili šudra (pripadnik najniže kaste robova); kako se zove i iz koje je porodice; je li visok; nizak ili srednjeg rasta; jeli mu koža crna, smeđe ili zlatne boje; iz kojeg sela, grada i zemlje on dolazi. Ne dam da mi tu strelu izvadite sve dok ne saznam iz kakvog luka me je gađao; kakva perca su na strelji i od kojeg materijala je izraden vrh strele: Malunkyaputa, taj bi čovek umro a da ne bi doznao

⁴² Vidi Isto. / Isto, str. 84

⁴³ Vidi Christopher W. Gowans, *Philosophy of the Buddha*, (London: Routledge, 2003) str. 63

⁴⁴ Richard F. Gombrich, *Theravada Buddhism A Social History from Ancient Benares to Modern Colombo*, (Oxon: Routledge, 2006) str. 64, napomena: za potrebe rada sa engleskog jezika preveo Ivan Križevac

⁴⁵ Vidi Gombrich, *Theravada Buddhism: A Social History from Ancient Benares to Modern Colombo*, str. 65

⁴⁶ Rahula, *Čemu je Buda Podučavao*, str. 22

⁴⁷ Vidi Gombrich, *Theravada Buddhism A Social History from Ancient Benares to Modern Colombo* str. 60

⁴⁸ Vidi Rahula, *Čemu je Buda Podučavao*, str. 22

odgovor ni na jedno od ovih pitanja. Isto tako, Malunkyaputa, ako bi neko rekao: ‘Neću slediti svetački život Blaženog sve dok ne odgovori na pitanja je li svet večan ili ne itd.,’ taj bi umro a da mu Tathagata nije odgovorio na takva pitanja.”

“Zbog toga, Malunkyaputa, ono što sam objasnio imaj na umu kao objašnjeno, a ono što nisam objasnio kao neobjašnjeno. A koje stvari nisam objasnio? Je li svet večan ili ne itd. (tih deset mišljenja) nisam objasnio. A zašto ih, Malunkyaputa, nisam objasnio? Jer nije korisno, nije suštinski povezano sa duhovnim, svetačkim životom, ne doprinosi odbojnosti, odvojenosti, iščezavanju, smirivanju, dubokom pronicanju, potpunom ostvarenju, nirvani. Zbog toga ti nisam govorio o njima.«⁴⁹

Najizravnija interpretacija ovog teksta je ta da Buda izbjegava govoriti o metafizičkim pitanjima jer ona odvlače od rješavanja *dukkhe*. U ovom pogledu, Budina filozofija je krajnje praktična, zaokupljena ljudskom egzistencijom i njezinim problemima i odbacuje metafizičku spekulaciju. Richard Gombrich podržava taj pogled pri raspravljanju o stavu prema *atmanu*, spominjući kako se kasniji budizam vratio na bramanska pitanja o ontološkom statusu raznih bića, i da je u njegovom pogledu Buda izbjegavao takve spekulacije jer nisu korisne.⁵⁰ Gore navedeni tekst prenes od Rahule ide u prilog Gombrichevom stavu da Buda izbjegava metafizičku spekulaciju. Bitno je napomenuti da Budizam nije potpuno lišen metafizike, s obzirom da su nauk o pet sastojaka koji tvore biće i nedostatak jastva metafizički stavovi. No, ti stavovi su potrebni za razumjevanje *dukkhe*, njezinog nastajanja i njezinog iščezavanja. Buda ne odbacuje metafiziku potpuno, samo one dijelove koji ne pridonose praktičnoj svrsi Budizma.

Pri reinkarnaciji ne dolazi do transmigracije duše, s obzirom da po budizmu, ne postoji niti duša niti nešto što bi na dušu nalikovalo. Nastavljanje postojanja nije isto što i preporađanje duše u drugom tijelu. Ono što nastavlja, odnosno žed, nije individua. Ono je jedan od faktora bića, no nije cjelokupno biće, tako da reinkarnirana osoba nije niti ista niti različita od one u prethodnoj inkarnaciji: »[...]pojedinaac koji je "ponovno rođen" nije niti jednak, niti različit od pokojnika, nego je posljedica djela umrlih pojedinaca. Sa gledišta theravade, dovoljno je da položaj lokusa u kauzalnom lancu postojanja zadržava svoj identitet da se objasni mogućnost *kamme*.«⁵¹ Ovim objašnjenjem je jasno da nije potrebno postojanje duše pojedinca kako bi plodovi karme imali utjecaja, već da niz volje ili žeđi je taj koji preko

⁴⁹ Isto. / Isto, str. 24

⁵⁰ Vidi Gombrich, *Theravada Buddhism A Social History from Ancient Benares to Modern Colombo*, str. 65

⁵¹ McDermott, »The Kathavatthu Kamma Debates«, str. 425, napomena: za potrebe rada sa engleskog jezika preveo Ivan Križevac

svojih akcija, koje proizlaze iz žeđi, utječe sam na sebe u budućnosti, bez obzira na ostala četiri sastojka. Drugim riječima, tijelo se može promijeniti, ali karma ostaje.

3.3 Nirvana

No ostaje pitanje što se događa kada se ugasi žeđ za stvarima. Što preostaje nakon iščezavanja procesa voljnog djelovanja? Odgovor je stanje koje se zove *nirvana*, stanje ukratko opisano u odjeljku ovog rada o Trećoj Plemenitoj Istini. Noa Ronkin u osvrtu na *nirvanu*, za koju koristi riječ sa Pali jezika *nibbana*, u svom pregledu rane budističke metafizike i njezinog razvitka i kodificiranja primjećuje da je korištenje te riječi ima više smisla ovisno o kontekstu:

»Prvo, *nibbana* je specifičan događaj koji se događa u trenutku buđenja, konkretno to je izumiranje tri požara pohlepe, mržnje i zablude - događaj koji je isti za svakoga tko dostigne probuđenje i koji rani tekstovi naizmjenično zovu *nibbana* ili *parinibbana*, premda je Pali idiom glagol: *parinibbayati*, 'on ili ona *parinibbana*'. Ovaj smisao čini se kao dio proširene metaforičke strukture koja obuhvaća prosvjetljenje i njegovu suprotnost, aludirajući na tri požara u brahmanskoj tradiciji. Drugo, *nibbana* označava iskustvo bivanja bez pohlepe, mržnje i zablude, to jest, ono što je shvaćeno u trenutku prosvjetljenja, a zatim se primjenjuje tijekom sadašnjeg života prosvjetljenog čovjeka. Tako je u trenutku kada je Buddha stekao uvid u prirodu *dukkhe*, njenog nastanka, prestanka i put koji je doveo do njegovog prestanka, doživio je potpuno 'gašenje' tri požara i prestanak svih zagađenja (*kilesa*).«⁵²

Napomena da je Pali idiom *parinibbayati* glagol je posebno zanimljiva u širem budističkom kontekstu. Iz već prijeđenog materijala vidljivo je da budizam ne gleda na bića kao na statična nego kao na proces. *Dukkha* je loša upravo zbog svoje prolaznosti. Žeđ je nešto što se opet iznova preporađa. *Nirvana* kao dinamički proces bi bila u skladu sa ostatkom budističkog nauka.

Ronkin napominje da postoji i budistička perspektiva po kojoj je nirvana metafizičko stanje: »Ipak, neki tekstovi podjednako mogu podupirati stajalište da je *nibbana* nekakav metafizički apsolut; stvarnost koja omogućava svjesno iskustvo, ali koja sama po sebi ne

⁵² Noa Ronkin, *Early Buddhist Metaphysics: The Making of a Philosophical Tradition*, (Abingdon: RoutledgeCurzon, 2005) str.175, napomena: za potrebe rada sa engleskog jezika preveo Ivan Križevac

može biti dio iskustva.«⁵³ Ono što se ne smije izgubiti iz vida u razmatranju *nirvane* je to da nirvana i dalje nije »pravo Ja«: »Nibbana je doista krajnji vjerski cilj i konačno oslobađanje od svakog nezadovoljstva i nestalnosti, ali kao i sve ostale pojave, to je *anatta*, ne-ja i ne može biti oslobođeno stanje bilo kakvog jastva.«⁵⁴ *Nirvana* i dalje ostaje koncept koji se ne može objasniti, no ono što se Ronkin ističe je da Nirva nije niti potpuno utruće bića niti vječno nadnaravno postojanje, premda određeni rani budistički tekstovi ponekad impliciraju oboje.⁵⁵

3.4 Dobra i loša karma

Karma se određuje kao dobra ili loša, međutim to nije nekakav nadnaravni sistem bodovanja u kojem neko uzvišeno biće određuje nagradu i kaznu za određena djela. Kada se karma naziva samo teorijom uzroka i posljedice, misli se na to da loše akcije koje proizvode loše posljedice nisu nadnaravno uvjetovane, nego samorazumljivo i prirodno stanje stvari.⁵⁶ Karakteriziranje pojedine radnje kao dobre ili loše nije jednostavno. Budistička filozofija uzima tri kriterija pri prosudbi etičnosti nekog čina, a to su namjera, sam čin i njegov završetak, odnosno posljedice tog čina.⁵⁷ Ovim pristupom budizam izbjegava problematiku o izvoru etičnosti radnje, to jest je li etičnost određena preko namjere ili preko posljedica. Ono što jest bitno je kakve posljedice radnje ostavljaju na ličnost onog koji ih obavlja kao i na ličnosti drugih ljudi. Etičnost *karme* stoga može biti shvaćena preko posljedice, ali samo u onom smislu posljedice na karakter svih bića koje su obuhvaćene u toj radnji. Jay L. Garfield to objašnjava na slijedeći način:

»Trebalo bi imati na umu da relevantne vrste karme uključuju utjecaj na moj karakter kao i na tuđi, kao što je sklonost jačanju ili narušavanju velikodušnosti ili zlonamjernosti, te stupanj do kojeg akcija promiče opće blagostanje. Ponašanje na zdrave načine može stvoriti naviku; kao i zlonamjerno ponašanje. Stoga je pažnja ovdje posvećena i vrlini i posljedicama, te na karakter i posljedice za bilo koga tko je pod utjecajem radnje.«⁵⁸

⁵³ Ronkin, *Early Buddhist Metaphysics: The Making of a Philosophical Tradition*, str.175, napomena:za potrebe rada sa engleskog jezika preveo Ivan Križevac

⁵⁴ Isto. / Isto, str. 176 napomena: za potrebe rada sa engleskog jezika preveo Ivan Križevac

⁵⁵ Vidi Isto. / Isto, str. 176 napomena:za potrebe rada sa engleskog jezika preveo Ivan Križevac

⁵⁶ Vidi Rahula, *Čemu je Buda Podučavao*, str. 42

⁵⁷ Vidi Jay L. Garfield, *Engaging Buddhism: Why It Matters to Philosophy*, (Oxford:Oxford University Press, 2015) str. 284

⁵⁸ Garfield, *Engaging Buddhism: Why It Matters to Philosophy*, str. 285, za potrebe rada sa engleskog jezika preveo Ivan Križevac

Prosudba je li neka karma dobra ili loša leži u prosudbi pridonosi li ta radnja oslobođenju od patnje svih bića ili ne.⁵⁹ Ako se ta odrednica drži na umu nestaje konfuzija oko suprotne procjene etičnosti namjere i posljedice. Dobra namjera pridonosi smanjenju patnje onoga koji vrši radnju, a dobra posljedica smanjuje patnju drugih. U slučaju loše namjere, povećava se patnja i stvara se navika rađenja loših radnji, pojačava se žed za stvarima koja povećano dovodi do stvaranja *dukkhe*, i pridonosi se općenitom nazadovanju razvitka tog bića.

Richard F. Gombrich u svojoj interpretaciji *theravada* nauka naglašava psihološku ulogu karme i ulogu namjere u etičnoj procjeni.⁶⁰ Njegov stav bi se mogao sažeto prikazati u slijedećem citatu: »Ali s obzirom da je djelovanje zapravo mentalno, činiti dobro djelo je ustvari pročišćavanje vlastitoga stanja uma«⁶¹ Gombrichevo isticanje namjere kao naizgled jedinog faktora etičnosti je upitno s obzirom na interpretacije *karme* koje su već spomenute, no njegov stav koji naglašava stanje uma je korisno istaknuti. Također, ako imamo na umu da je *nirvana* stanje koje nastupa za vrijeme života, stanje koje je Buda sam dosegao i nastavio djelovati u svijetu, moguće je zaključiti kako je *nirvana* mentalno stanje. Ovaj pogled bi dodatno objasnilo nemogućnost detaljnog objašnjenja o tome što *nirvana* jest, o kojem je bilo govora u eksplikaciji Treće Plemenite Istine. Stanje uma koje nije dostupno većini ljudi je stanje uma koje neće imati adekvatne opise u bilo kojem jeziku. Jezično ograničenje tako dovodi do konfuzije oko prirode *nirvane* i može biti uzrok pretjerane mistifikacije koja odvlači od potpunog razumjevanja problema.

U kineskom budizmu, specifično *wei-shi* školi⁶², *karma* se gleda kao općeniti utjecaj na nečiju ličnost. Ta škola koristi metaforu parfema, gdje se *karma* uspoređuje sa parfemom koji ostaje u nečijoj kosi ako ta osoba dovoljno dugo ostane u prodavaonici parfema, te posljedice njihovog provođenja vremena u prodavaonici ostaju njima dugo nakon što su je napustili.⁶³ Ova metafora također naglašava ulogu nemogućnosti kvantifikacije dobre i loše *karme*, kao i nemogućnost direktne kauzacije, jer taj »parfem« djeluje na više nivo dugo nakon prestanka neke radnje.⁶⁴ Ovaj pogled je samo na prvi pogled drugačiji od dosad izloženih objašnjenja *karme*. Metafora parfema izlaže isti pogled utjecaja karme na karakter

⁵⁹ Vidi Isto. / Isto, str. 285

⁶⁰ Vidi Gombrich, *Theravada Buddhism A Social History from Ancient Benares to Modern Colombo*, str. 68

⁶¹ Isto. / Isto, str. 69, za potrebe rada preveo Ivan Križevac

⁶² Vidi JeeLoo Liu, *An Introduction to Chinese Philosophy From Ancient Philosophy to Chinese Buddhism*, (Oxford: Blackwell Publishing, 2006) str. 210

⁶³ Vidi Liu, *An Introduction to Chinese Philosophy From Ancient Philosophy to Chinese Buddhism*, str. 215

⁶⁴ Vidi Isto. / Isto, str. 215

kao i ostala objašnjenja. Miris parfema je navika koja je rezultat namjere. Ponavljanje loših radnji dovodi do stvaranje loših navika, koje se zadržavaju u karakteru i uzrokuju daljnje loše akcije. Loš karakter izaziva odbojnost kod drugih ljudi, kao i loš miris. Vjerojatno je da će loše namjere rezultirati lošim radnjama, koje će imati loše rezultate.

Samorazumljivo je da je dobra karma bolja od loše karme i da plodovi dobre karme donose više sreće od loše. Međutim, kao što je prethodno spomenuto, sreća je također dio dukkhe. Ovakvo razmatranje pokazuje da vršenje etički dobrih akcija nije dovoljno za istinsku sreću, već da je jedina istinska sreća u *nirvani*, prestanku dukkhe.⁶⁵ Međutim, Budizam ne odbacuje dobre radnje. Kao što je prethodno spomenuto, dobre radnje pridonose smanjivanju patnje svih bića, uključujući onoga koji djeluje. Premda dobra karma ne može potpuno ugasiti dukkhu, ona pridonosi njezinom smanjivanju. Praćenje osmerostrukog puta, koji dovodi do rađenja dobre karme, služi kao priprema zapostizanje *nirvane*. Walpola Rahula prenosi jednu predaju o Budi iz »Mahatanhasankhaya sutte«, gdje se budistički nauk uspoređuje sa splavi koja pomaže čovjeku da prijeđe rijeku, a nakon prelaska treba biti ostavljena.⁶⁶ Imajući tu priču na umu, jasno je da i osmerostruki put i dobra karma služe kao splavi koje služe za dolazak do *nirvane*, ali nisu *nirvana* sama.

⁶⁵ Vidi Christopher W. Gowans, *Philosophy of the Buddha*, str. 36

⁶⁶ Vidi Rahula, *Čemu je Buda Podučavao*, str. 20-21

4. Zaključak

Budizam je praktična filozofija koja se bavi temeljnim pitanjem ljudskog bića: »Zašto patim?« Relevantnost tog pitanja aktualna je danas kao i za vrijeme života Siddharte Gautame, i odgovoriti na to pitanje predstavlja jednaku težinu kao i traganje za odgovorima najtežih pitanja metafizike. Budizam nudi jedan mogući, veoma komprehenzivan odgovor i rješenje koje ide uz njega. Cilj ovog rada bio je istražiti pojam karme, što nužno povlači eksplikaciju osnove budističkog nauka. Budistička misao je iznimno povezana, sa jednim pojmom razumljivim samo iz povezanosti sa drugim pojmovima. Osuda negativnih radnji u Budizmu proizlazi iz praktičnih posljedica na ljudsko biće, ali te praktične posljedice je nemoguće objasniti bez objašnjavanja kako žed ili volja nastavljaju iz jednog trenutka u drugi i iz jednog života u drugi. Budistička filozofija tvori zatvoreni misaoni krug.

Proučavanje budističke filozofije potencijalno nudi mnogo zapadnoj filozofiji. Na primjer, u razmatranju karme i dukkhe, nudi se moguća reevaluacija pristupa sreći i blaženstvu, čestoj temi u zapadnoj filozofiji. Takve teme nude mogućnost novih pristupa sa drugačije pristupa problematici kojom se zapadna filozofija bavi od svojeg početka. U ovom radu pokriveno su samo osnove nužne za raspravu o karmi, no budizam je mnogo opsežnija filozofija. Područje proučavanja budističkih tekstova i na zapadu i na istoku područje je koje usred svoje širine, ali i dubine, nudi nepresušan izvor intelektualne inspiracije za pristupanje filozofskim problemima.

5. Literatura

Anderson, Carol S. *Pain and its ending: The Four Noble truths in the Theravada Buddhist Canon*, (New York: Routledge, 2013)

Garfield, Jay L., *Engaging Buddhism: Why It Matters to Philosophy*, (Oxford: Oxford University Press, 2015)

Gombrich, Richard F. *Theravada Buddhism A Social History from Ancient Benares to Modern Colombo*, (Oxon: Routledge, 2006)

Gowans, Christopher W., *Philosophy of the Buddha*, (London: Routledge, 2003)

Liu, JeeLoo, *An Introduction to Chinese Philosophy From Ancient Philosophy to Chinese Buddhism*, (Oxford: Blackwell Publishing, 2006)

McDermott, James P., »The Kathavatthu Kamma Debates«, *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 95, No. 3 (Jul - Sep., 1975) str. 424-433

Olson, Carl, *The Different Paths of Buddhism: A Narrative-Historical Introduction*, (New Jersey: Ruthers University Press, 2005)

Rahula, Valpola *Čemu je Buda Podučavao*, preveo Branislav Kovačević (Theravada budističko društvo "Srednji put", 2000).

Ronkin, Noa *Early Buddhist Metahysics: The Making of a Philosophical Tradition*, (Abingdon: RoutledgeCurzon, 2005)

Veljačić, Čedomil, *Budizam*, (Beograd: KTRZ Opus, 1990)